

Д. У. Дук, Палацкі дзяржсаўны універсітэт, загадчык кафедры айчыннай і усеагульной гісторыі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт (г. Навапалац)

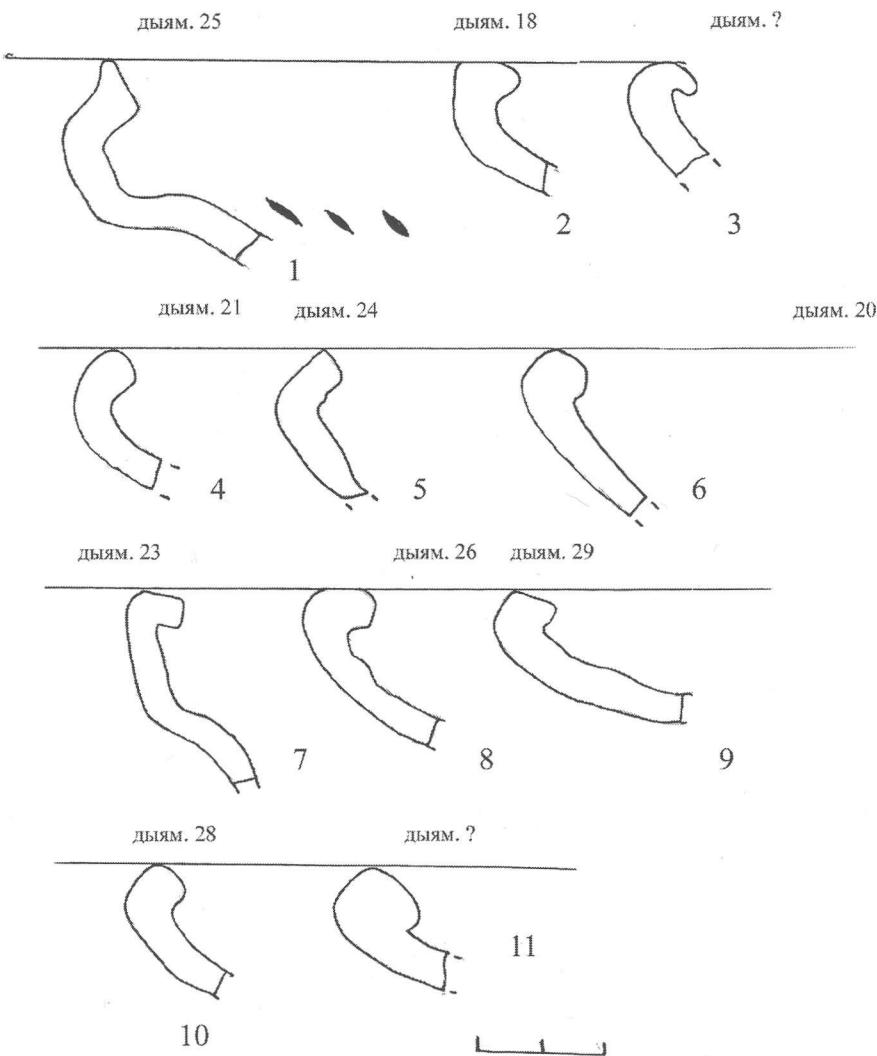
В. А. Емяльянчык, Палацкі дзяржсаўны універсітэт, старшы выкладчык кафедры айчыннай і усеагульной гісторыі (г. Навапалац)

Могілкі полацкага гарадзішча (па выніках археалагічных раскопак у 2007 г.)

Гісторыя вывучэння могілак на старажытным полацкім гарадзішчы пачынаецца з 1928 г., калі А. М. Ляўданскім былі ўпершыню праведзены раскопкі на помніку. Паводле А. М. Ляўданскага, час існавання могільніку на месцы старажытнага гарадзішча прыпадае на XVIII–XX стст. [6, с. 163–164]. У 1987 г. С. В. Тарасаў зафіксаваў выпадкова знайдзеное жаночае пахаванне, якое даследчык датаўваў XII ст. [8, с. 23]. Паводле звестак краязнаўца І. П. Дэйніса, у пачатку XX ст. на могілках хавалі самазабойц [2, с. 14]. Такім чынам, у гісторыяграфіі не існавала адзінага пункту гледжання аб часе існавання могільніка на полацкім гарадзішчы.

У 2007 г. на старажытным полацкім гарадзішчы былі праведзены археалагічныя раскопкі, у выніку якіх стала магчымым дэталёва вывучыць 35 рознай ступені захаванасці пахавання. Каштоўнасць вынікаў даследавання заключаецца ў tym, што пахавальных комплексаў гарадскага насельніцтва Новага часу зафіксавана адносна няшмат. У Беларускім Падзвінні толькі адзінкавыя могільнікі у г. п. Гарадок (XV–XVI стст.) [7, с. 161] і ў г. Віцебску (XVI–XVIII стст.) [5, с. 134–135].

Раскоп 1 меў плошчу 44 m^2 [4, с. 25–31]. Раскопкі праводзіліся па пластам 0,2 м, адпаведна якім прыводзіцца планіграфія пластоў на мал. 1–4. Усе

Мал. 1. Венцы гаршкоў XVI–XVII стст. (I–II)

пахаванні раскопу 1 зроблены ў верхнім стратыграфічным гарызонце, які прадстаўлены вельмі аднароднай зямлёй светла-шэрага з карычневым адценнем колеру, камкаватай, сухой. Гэтая зямля складаецца з зяністага пяску, жвіру, у ёй сустракаюцца камяні мі дыяметрам да 5–10 см, зредку ў пласці фіксуюцца дысперсна размешчаныя кавалкі вугалю і невялікія лінзы валны (дыяметрам да 3–5 см). Магутнасць гэтага пласта складае ад 0,9 м да 1,6 м, сярэдняя магутнасць верхняга стратыграфічнага пласта – 1,2 м.

Пахаванні размешчаны на глыбіні ад 0,8 да 1,4 м. Візуальна контуры пахавальных ям не прасочваліся. Аднак непасрэдна над пахаваннямі былі знайдзены нешматлікія находкі, пераважна рэшткі керамікі з зялёнай эмаллю XVII–XVIII стст. і непаліваных гаршкоў XVI–XVII стст. (мал. 1), каваныя цвікі.

В. А. Емяльянчык праведзена антрапалагічная экспертыза рэшткаў усіх пахаванняў.

Пахаванне 1 размешчана на мяжы кв. 10 і 11 на адлегласці 0,25 м ад паўднёвой сценкі раскопу. Пахаванне размешчана на глыбіні каля 0,8 ад дзённай паверхні. Пахаванне пераадкладзенае. Захаваўся чэрап, які пакладзены патылічнай часткай уверх на пераадкладзенуя косткі шкілета (мал. 2). Рэшткаў інвентару, труны не зафіксавана. Косткі арыентаваны на накірунку заход–усход.

Пахаванне 2 размешчана на мяжы кв. 5, 6, 11, 12. Пахаванне часткова пашкоджана (пераадкладзены косткі левай нагі памерлага) і размешчана на глыбіні каля 0,8 м (мал. 2). Арыентацыя касцяка – галавой на заход. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Рукі сагнуты ў локцях і пакладзены на грудзях. Даўжыня касцяка 1,9 м¹. Пахаваны мужчына ва ўзросце 40–50 гадоў. Каля левай голені памерлага захаваўся жалезны цвік, магчыма, ад труны. Іншых рэшткаў труны і пахавальнага інвентару не зафіксавана.

Пахаванне 3 размешчана на мяжы кв. 5, 6, 11, 12 пад пахаваннем 2. Пахаванне некранутое і размешчана на глыбіні каля 1 м (мал. 3). Арыентацыя касцяка – галавой на заход. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Захаванасць шкілета дрэнная. Косткі рук і ступняў ног спарахнелі. Чэрап размешчаны за межамі ракопу ў сценцы кв. 12. Чэрап быў вынуты, дзеля чаго зроблены падкоп у сцяне раскопу. Даўжыня касцяка 1,8 м. Пахаваны – мужчына ва ўзросце 30–50 гадоў. У нагах памерлага (каля ступняў) захаваліся 2 жалезных цвікі, магчыма, ад труны. Іншых рэшткаў труны і пахавальнага інвентару не зафіксавана.

Пахаванне 3а (чэрап) размешчана ў паўднёва-заходнім вуглу кв. 5, на мяжы кв. 5 і 11, каля ног

¹ Тут і далей прыводзіцца даўжыня касцяка ў зямлі на момант расчысткі, гэтыя параметры не абавязкова супадаюць з вынікамі антрапалагічнай экспертызы.

памерлага з пахавання 3. Пахаванне пераадкладзенае, размешчана на глыбіні каля 1 м, акрамя чэрапа костак не знайдзена (мал. 3). Знаходкі каля чэрапа адсутнічалі.

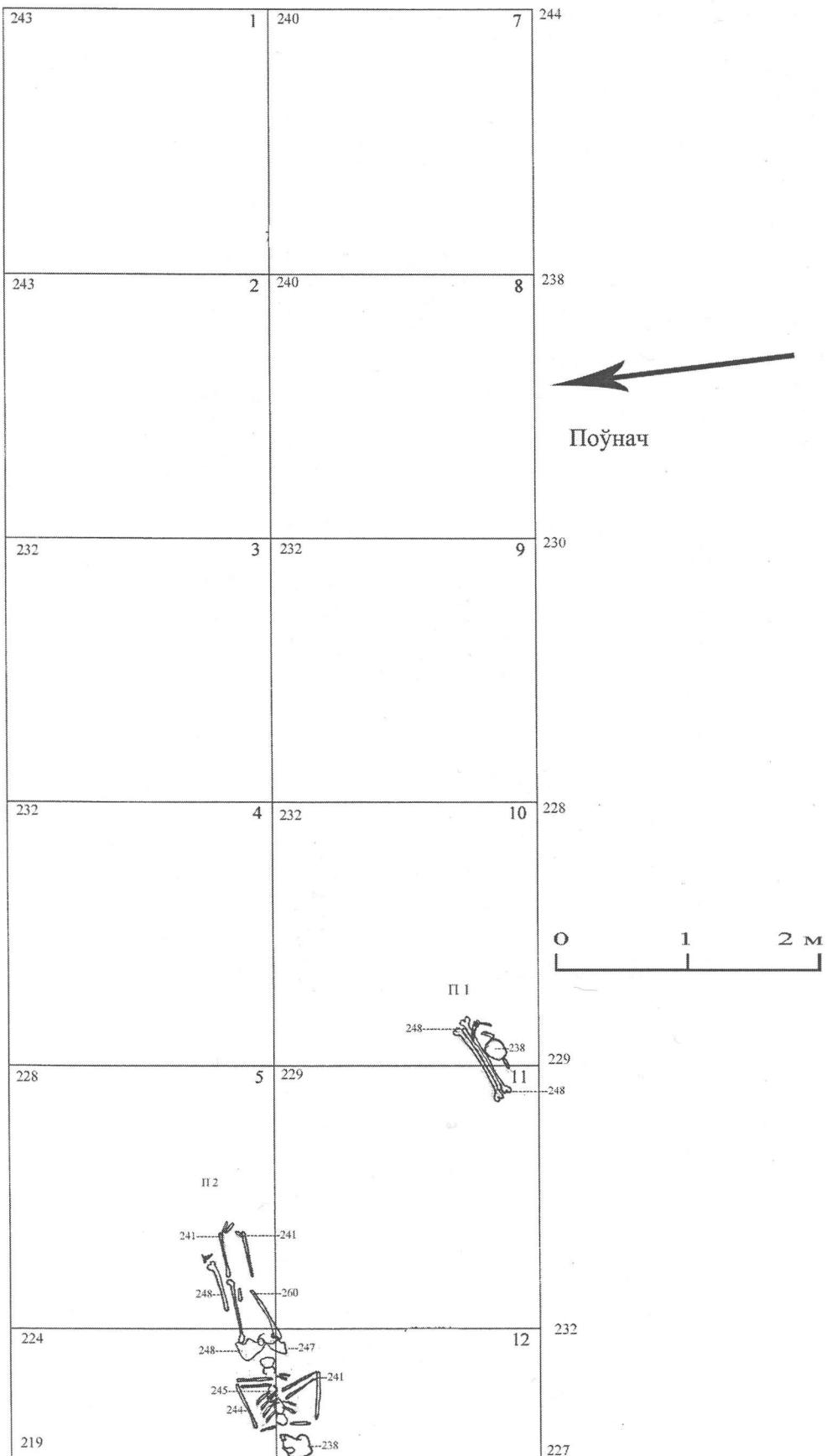
Пахаванне 3б размешчана ў паўночнай частцы кв. 2 (уздоўж сценкі раскопу) і выходзіць за межы раскопу. Зафіксаваны асобныя моцна спарахнелыя косткі шкілету, чэрап альбо не захаваўся, альбо знаходзіўся па-за межамі раскопу. Цела было пакладзена галавой на заход у выцягнутым стане (мал. 3). Гэта пахаванне дзіцяці ва ўзросце 1,5 гадоў. Пахаванне размешчана на глыбіні каля 1 м. Даўжыня захаванага касцяка складае каля 0,8 м. На месцы мяркуемага размашчэння чэрапа былі знайдзены два жалезных цвікі. Інвентару і рэшткаў труны не выяўлена.

Пахаванне 4 размешчана ў паўднёвой частцы кв. 6 і выходзіць за межы раскопу ў заходнім накірунку. У раскоп трапілі косткі ног памерлага, цела пакладзена галавой на заход (мал. 3). Пахаванне размешчана побач з пахаваннем 3 на глыбіні каля 0,9 м. Даўжыня часткі касцяка, якая трапіла ў раскоп, складае 0,75 м. Захаванасць костак добрая. Знаходак і рэшткаў труны не выяўлена.

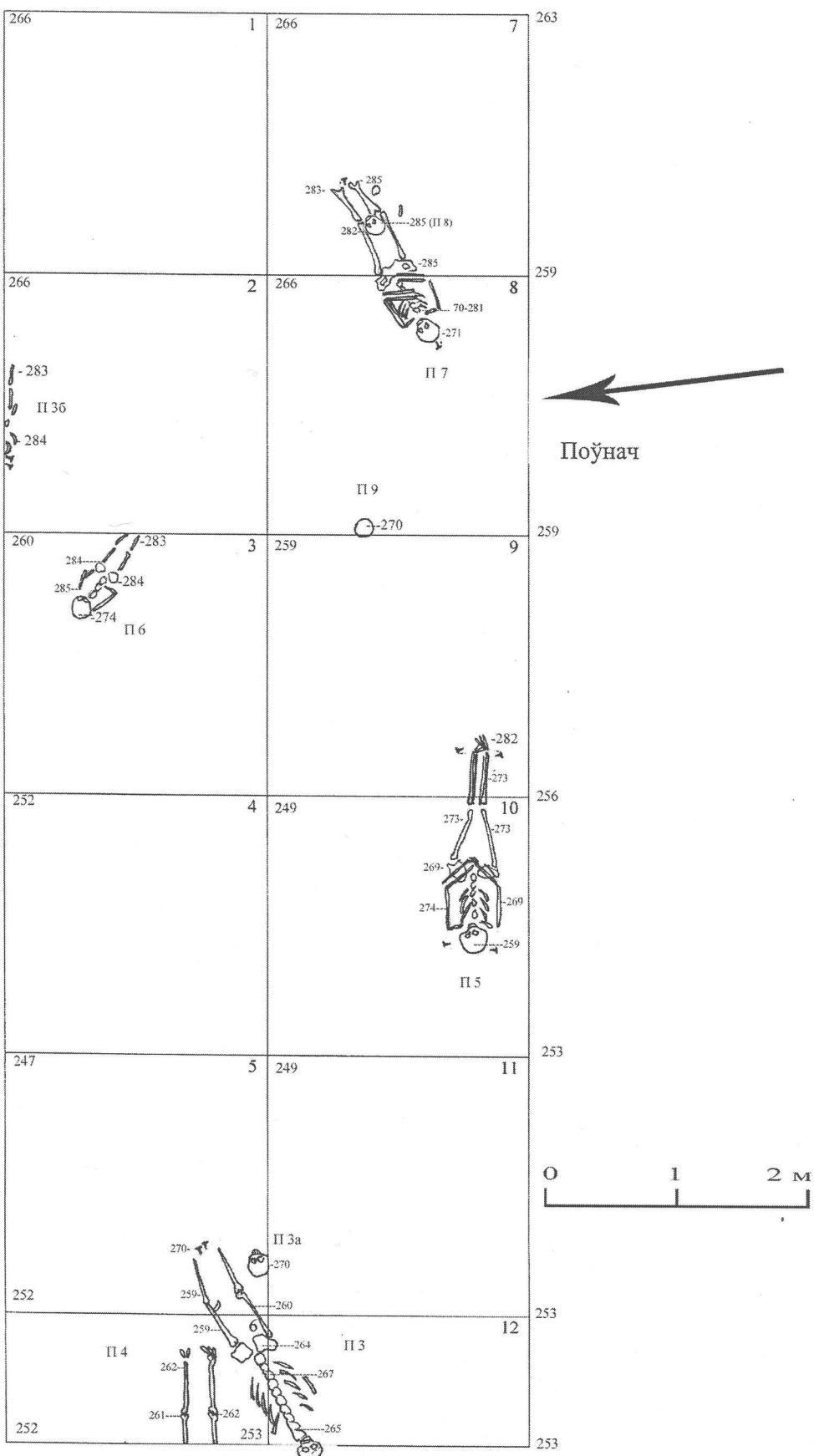
Пахаванне 5 размешчана на мяжы кв. 9 і 10 на адлегласці 0,23 м ад паўднёвой сценкі раскопу. Пахаванне не пашкоджанае і размешчана на глыбіні каля 1 м (мал. 3). Арыентацыя касцяка – галавой на заход. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Рукі сагнуты ў локцях і пакладзены на жываце. Даўжыня касцяка 1,7 м. Каля левай і правай голені памерлага захаваліся жалезныя цвікі (па аднаму з кожнага боку), цвікі захаваліся каля чэрапа па аднаму справа і злева. Рэшткаў пахавальнага інвентару і труны не зафіксавана.

Пахаванне 6 размешчана ў межах ўсходній часткі кв. 3 на адлегласці 0,5 м ад паўночнай сценкі раскопу. Пахаванне не пашкоджанае і размешчана на глыбіні каля 1 м (мал. 3). Арыентацыя касцяка – галавой на паўночны заход. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Рукі сагнуты ў локцях і пакладзены: правая – на грудзях, левая – на жываце. Захаванасць касцяка дрэнная, спарахнелі косткі ступняў і кісцей рук. Даўжыня касцяка 0,8 м. Пахавана дзіцяці ва ўзросце 2,5–3 гадоў. Рэшткаў пахавальнага інвентару і труны не зафіксавана.

Пахаванне 7 размешчана на мяжы кв. 7 і 8, пасярэдзіне мяжы. Пахаванне не пашкоджанае і размешчана на глыбіні каля 1 м (мал. 3). Арыентацыя касцяка – галавой на заход. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Рукі сагнуты ў локцях і пакладзены: левая – на грудзях, правая – на жываце. Даўжыня касцяка 1,5 м. Пахаваны – мужчына ва ўзросце 30–40 гадоў. Захаванасць дрэнная, спарахнелі косткі ступняў ног і кісцей рук. Пад ніжнай сківіцай быў знайдзены алавяны нацельны каталіцкі крыж XVII ст. з выявай сцэны Распяцця (аверс)

Мал. 2. План размешчэння пахаванняў. Пласт 4. Раскоп 1

Мал. 3. План размяшчэння пахаванняў. Пласт 5. Раскоп 1

і лацінскім надпісам «laureatus» (увенчаны лаўровым вянком) (рэверс) (мал. 4: 1). Захаванасць крыжа добрая. Каля ног памерлага захаваўся жалезны цвік, яшчэ адзін цвік захаваўся каля чэрапа. Іншых рэшткаў труны не зафіксавана.

Пахаванне 8 (чэрап) размешчана ў кв. 7, паміж костак ног памерлага з пахавання 7. Пахаванне пе-раадкладзенае, акрамя чэрапа на поўдзень ад пахавання 7 на адлегласці 0,2 м ад яго былі знайдзены дзве паўспарахнелья косткі, магчыма, ад пахавання 8. Пахаванне размешчана на глыбіні каля 1 м (мал. 3). Знаходкі каля чэрапа адсутнічалі.

Пахаванне 9 (чэрап) размешчана ў кв. 8 (на мяжы кв. 8 і 9), на адлегласці 1,2 м ад паўднёвой сценкі раскопу. Пахаванне належала дзіццу ва ўзросце 1,5–2 гадоў і было размешчана на глыбіні каля 0,9 м (мал. 3). Знаходкі каля чэрапа адсутнічалі.

Пахаванне 10 размешчана на мяжы кв. 4 і 5 на адлегласці 0,6 м ад паўночнай сценкі раскопу па лініі мяжы квадрату. Пахаванне не пашкоджана і раз-

мешчана на глыбіні каля 1,2 м (мал. 5). Арыента-цыя касцяка – галавой на захад. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Руکі сагнуты ў локцях і пакладзены: левая – на грудзях, правая – на жывице. Даўжыня касцяка 1,57 м. Захаванасць касцяка добрая, спарахнелі толькі косткі ступняў. Захаваліся рэшткі драўлянай труны ў выглядзе паласы таўшчынёй 1–2 см карычневай парахні. Гэтая паласа мае выгляд прамавугольніка памерамі $1,57 \times 0,40$ м (усходняя частка) ці 0,45 м (заходняя частка). У раёне костак таза і каля чэрапа ў паўднёвой сценкі труны захаваліся два жалезных цвікі. Два цвікі захаваліся ў заходнім сцяне рэшткаў труны. З рэшткаў пахавальнага інвентару зафіксаваны толькі алавяны крыжык, які вельмі моцна каразіраваны і практична распаўся пры расчыстцы. Крыжык быў размешчаны ў раёне грудзей. Яма на месцы пахавання прасочана па напаўспарахнелым рэшткам труны, яна мае глыбіню каля 0,2 м, плоскае роўнае дно, вертыкальна пастаўленыя сценкі.

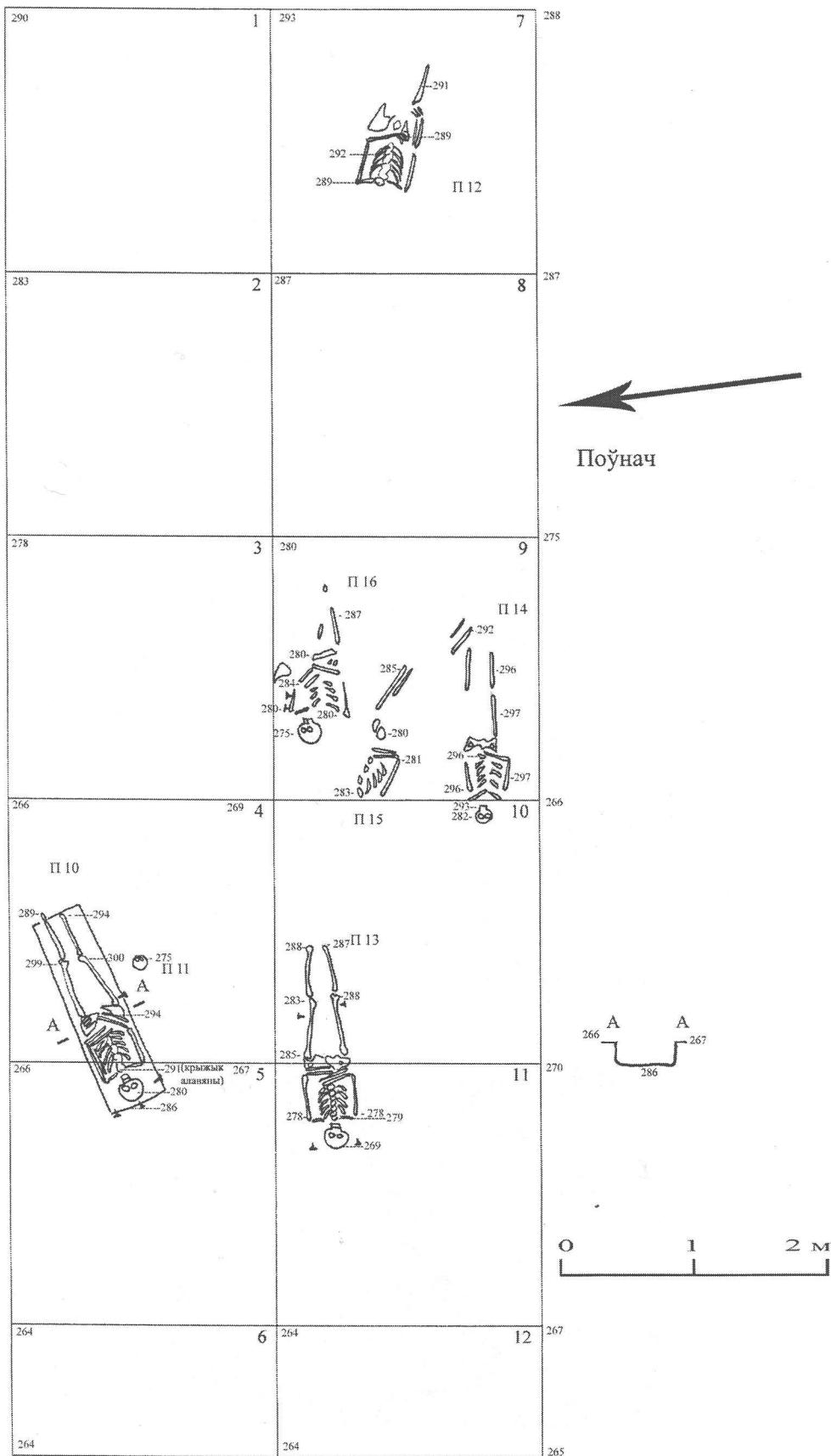

1

2

Мал. 4. Каталіцкі алавяны нацельны крыжык XVII ст. пасля рэстаўрацыі (аверс, рэверс) (1) і бронзавы медальён XVII ст. пасля рэстаўрацыі (аверс, рэверс) (2)

Пахаванне 11 (чэррап) размешчана ў кв. 4 на адлегласці 1 м ад паўночнай сценкі раскопу, практычна пасярэдзіне квадрата побач з пахаваннем 10. Пахаванне размешчана на глыбіні каля 1 м (мал. 5). Знаходкі каля чэрапа адсутнічалі.

Пахаванне 12 размешчана пасярэдзіне кв. 7 на адлегласці 0,9 м ад паўднёвой сценкі раскопу. Пахаванне часткова пашкоджана і размешчана на глыбіні каля 1,1 м (мал. 5). Арыентацыя касцяка – галавой на паўночны захад–паўднёвы ўсход. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Левая рука сагнута ў локці, правая выцягнута ўздоўж цела. Пахаванне належала даросламу чалавеку. Чэррап адсутнічае, таксама як і косткі левай нагі і голені правай. Даўжыня рэшткаў касцяка 1 м. Чэррап пахавання 8, зафіксаваны ў больш высокім пласці 5 у межах кв. 7 (мал. 3) належыць шкілету пахавання 12. Рэшткаў пахавальнага інвентару і труны не зафіксавана.

Пахаванне 13 размешчана на мяжы кв. 10 і 11 на адлегласці 1,42 м ад паўднёвой сценкі раскопу па лініі мяжы квадратаў. Пахаванне не пашкоджана і размешчана на глыбіні каля 1,1 м (мал. 5). Арыентацыя касцяка – галавой на захад. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Даўжыня касцяка 1,6 м. Пахаваны – мужчына ва ўзросце 30–40 гадоў. Руکі сагнуты ў локциях і пакладзены на грудзях, захаванасць касцяка добрая, спарахнелі толькі косткі ступняў. Рэшткаў драўлянай труны не захавалася, аднак яе шырыню магчыма прасачыць па размяшчэнні чатырох цвікоў. Цвікі зафіксаваны папарна каля чэрапа на адлегласці 0,4 м адзін ад аднаго і каля каленых суставаў на адлегласці 0,4 м адзін ад аднаго. Рэшткаў пахавальнага інвентару не зафіксавана.

Пахаванне 14 размешчана на мяжы кв. 9 і 10 на адлегласці 0,2 м ад паўднёвой сценкі раскопу па лініі мяжы квадратаў. Пахаванне часткова пашкоджанае пахаваннем 5, якое часткова размешчана над ім. У шкілета адсутнічаюць косці прадплечча левай руکі і левае бядро. Пахаванне 14 размешчана на глыбіні каля 1,2 м (мал. 5). Арыентацыя касцяка – галавой на захад. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Даўжыня касцяка 1,35 м. Пахаваны – мужчына ва ўзросце 30–50 гадоў. Правая рука сагнута ў локці і пакладзена на жываце, косткі ступняў спарахнелі. Рэшткаў пахавальнага інвентару і труны не зафіксавана.

Пахаванне 15 размешчана пасярэдзіне кв. 9 ушчыльную да яго заходнай мяжы, на поўнач ад пахавання 14, і на адлегласці 1 м ад паўднёвой сценкі раскопу. Пахаванне моцна пашкоджана. У шкілета адсутнічае большасць костак правай нагі, цалкам – левай руکі, няма большай часткі рэбраў з левага боку і чэрапа. Пахаванне 15 размешчана на глыбіні каля 1,1 м (мал. 5). Арыентацыя касцяка – галавой на паўночны захад. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Даўжыня касцяка 1,35 м.

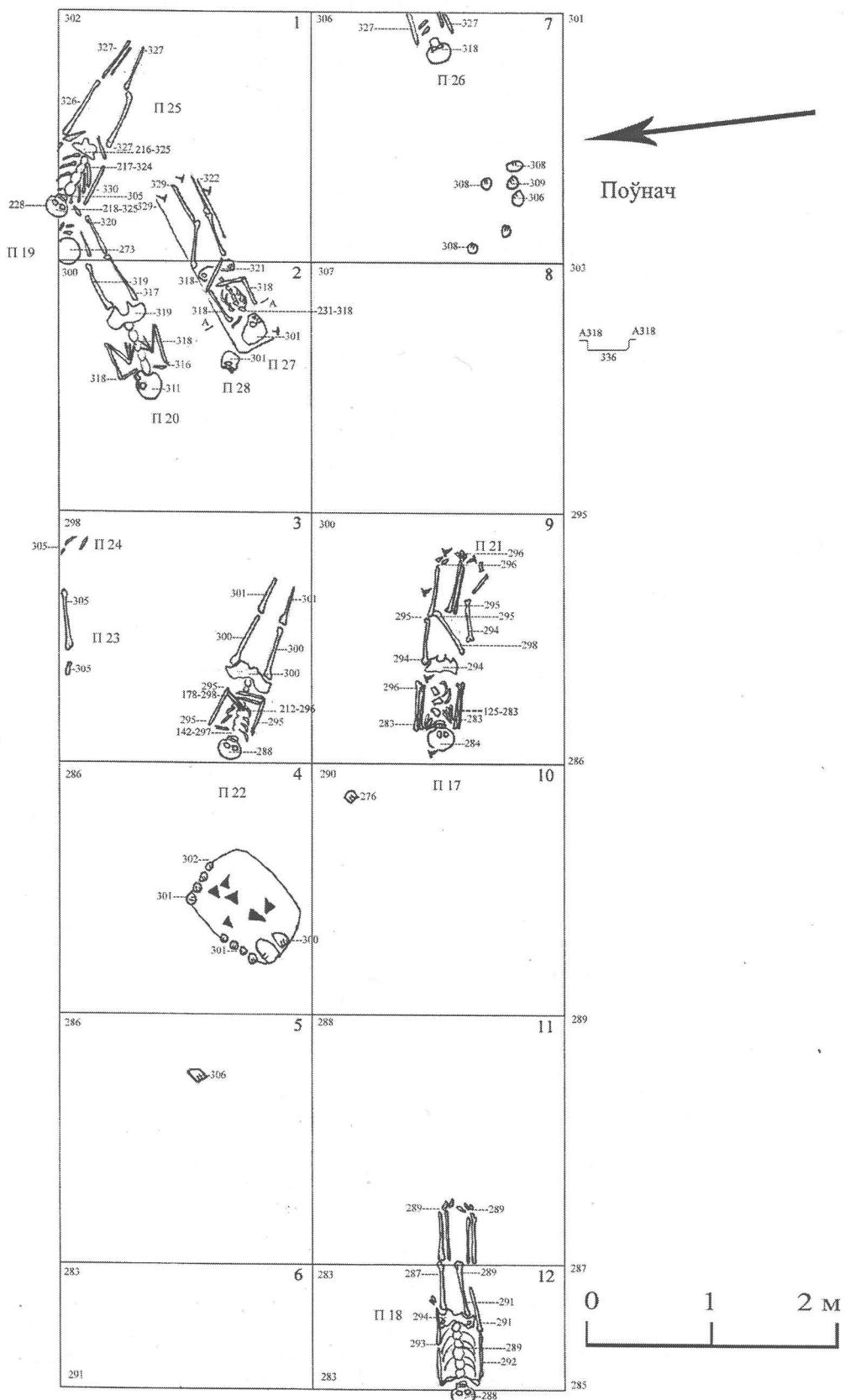
Пахаванне, верагодна, належала юнаку ва ўзросце 15–17 гадоў. На адлегласці 0,35 м на паўднёвы ўсход размешчаны фрагменты костак ног, магчыма, ад гэтага ж шкілета. Правая рука сагнута ў локці і пакладзена на жываце. Рэшткаў пахавальнага інвентару і труны не зафіксавана.

Пахаванне 16 размешчана пасярэдзіне кв. 9 ушчыльную да яго паўночнай мяжы, на поўнач ад пахавання 15, і на адлегласці 1,4 м ад паўднёвой сценкі раскопу. Пахаванне моцна пашкоджана. У шкілета адсутнічаюць большасць костак абедзвюх ног, косткі таза пакладзены не ў анатамічным парадку. Пахаванне 16 размешчана на глыбіні каля 1,1 м (мал. 5). Арыентацыя касцяка – галавой на захад. Цела пакладзена на спіну. Даўжыня касцяка 1,25 м. Пахаваны мужчына ва ўзросце 40–60 гадоў. Руکі сагнуты ў локциях і пакладзены на жываце. Зафіксаваны два цвікі, якія размешчаны каля костак левага пляча. Рэшткаў пахавальнага інвентару і труны не зафіксавана.

Пахаванне 17 размешчана пасярэдзіне кв. 9 практычна пад пахаваннем 15. Шкілет размешчаны на адлегласці 0,8 м ад паўднёвой сценкі раскопу. Шкілет добрай захаванасці і размешчаны на глыбіні каля 1,2 м (мал. 6). Арыентацыя касцяка – галавой на захад. Даўжыня касцяка 1,6 м. Гэта пахаванне жанчыны ва ўзросце 60–70 гадоў. Руکі сагнуты ў локциях і пакладзены кісцямі ўверх, прычым кісці рук сагнуты ўніз і пакладзены пад ніжнюю сківіцу. Косці пазваночніка размешчаны не ў анатамічным парадку – яны ўтвараюць ламаную лінію. Правая бедраная косць размешчана пад вуглом 45° да левай. Парадак размяшчэння костак сведчыць пра тое, што цела было пахавана ў скурчаным стане. Зафіксаваны два цвікі, размешчаныя адзін супраць другога каля костак ступняў, трэці цвік – на поўнач ад левай галёначнай косткі, чацвёрты цвік – каля костак таза, пяты цвік – зафіксаваны каля чэрапа. У раёне грудзей памерлай, на левай ключыцы, знайдзены бронзавы медальён XVII ст. з двухбаковай выявай біблейскіх сцэн (аверс) і Дзевы Марыі з Немаўля (рэверс). Рэшткаў труны не зафіксавана (мал. 4: 2).

Пахаванне 18 размешчана на мяжы і пасярэдзіне кв. 11 і 12. Шкілет размешчаны на адлегласці 0,7 м ад паўднёвой сценкі раскопу. Шкілет добрай захаванасці і размешчаны на глыбіні каля 1,2 м (мал. 6). Арыентацыя касцяка – галавой на захад. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Чэррап размешчаны па-за межамі раскопу, у заходній сценцы. Даўжыня касцяка 1,5 м (без чэрапа), ці 1,65 м (з чэрапам). Пасля расчысткі шкілета чэррап быў вынуты з культурнага пласта сценкі раскопу. Пахаваны – мужчына ва ўзросце 30–40 гадоў. Руکі выцягнуты ўздоўж цела. Рэшткаў труны і пахавальнага інвентару не зафіксавана.

Пахаванне 19 размешчана на мяжы кв. 1 і 2, ушчыльную да паўночнай сценкі раскопу. Пахаванне

Мал. 6. План размяшчэння па хаванні. Пласт 7. Раскоп 1

моцна пашкоджана. Захаваўся толькі чэрап і асобныя напаўспарахнелыя косткі. Пахаванне размешчана на глыбіні каля 0,9 м (мал. 6). Арыентацыя касцяка з-за дрэнай захаванасці вызначыць цяжка. Комплекс пахавання (чэрап і нешматлікія косткі) размешчаны на пляцоўцы памерамі $0,30 \times 0,25$ м. Пахаванне належала двум дзіцянятам ва ўзросце 2–3 гадоў. Рэшткаў труны і пахавальнага інвентару не зафіксавана.

Пахаванне 20 размешчана на мяжы кв. 1 і 2. Пахаванне не пашкоджана. Шкілет размешчаны на адлегласці 0,3 м ад паўночнай сценкі раскопу па мяжы квадратаў. Шкілет добрай захаванасці і размешчаны на глыбіні каля 1,4 м (мал. 6). Арыентацыя касцяка – галавой на заход. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Даўжыня касцяка 1,55 м. Гэта пахаванне жанчыны ва ўзросце 40–50 гадоў. Руکі сагнуты ў локцах і пакладзены на грудзі, кісці рук апушчаны ўніз. Рэшткаў труны і пахавальнага інвентару не зафіксавана.

Пахаванне 21 размешчана ў межах кв. 9 на поўдзень ад пахавання 17 і ўшчыльную каля яго. Фактычна прадстаўлена некалькімі фрагментамі костак, дысперсна размешчаных ўздоўж усходняй частцы пахавання 17 на адлегласці 0,7 м ад паўднёвой сценкі раскопу. Напаўспарахнелыя косткі размешчаны на глыбіні каля 1,2 м на агульнай адлегласці 0,63 м (мал. 6). Чэрап адсутнічаў. Пахаванне належала даросламу чалавеку. Рэшткаў пахавальнага інвентару і труны не зафіксавана.

Пахаванне 22 размешчана ў межах кв. 3. Пахаванне не пашкоджана. Шкілет размешчаны на адлегласці 1,3 м ад паўночнай сценкі раскопу (умоўная перпендыкулярная лінія на ўзоруні чэрапа). Шкілет добрай захаванасці і размешчаны на глыбіні каля 1,2 м (мал. 6). Арыентацыя касцяка – галавой на паўночны заход. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Косці ступняў спарахнелі. Даўжыня касцяка 1,5 м. Пахаваны – мужчына ва ўзросце 20–30 гадоў. Руکі сагнуты ў локцах і пакладзены: правая – на жывот, левая – на грудзі. Пад ніжнім сківіцай была знайдзена бронзавая засцежка ад адзення. Яшчэ адна засцежка зафіксавана на ўнутраным баку локцевага сустава. На месцы скрыжавання рук быў знайдзены чорны шкляны гузік. Рэшткаў труны не зафіксавана.

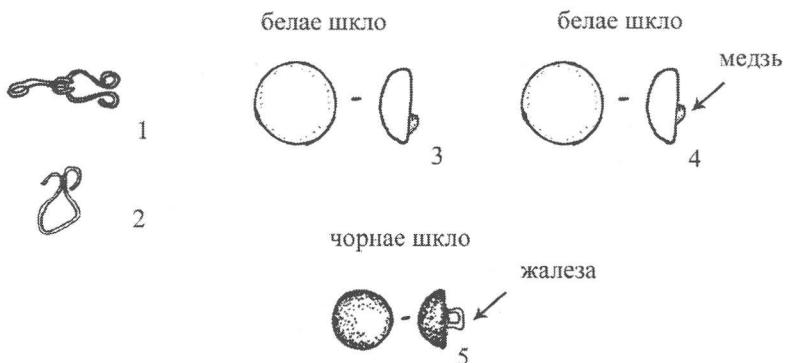
Пахаванне 23 размешчана ў межах кв. 3 на поўнач ад пахавання 22. Большая яго частка, верагодна, размешчана па-за межамі раскопу, паколькі косткі зафіксаваны пасярэдзіне паўночнай сценкі кв. 3 і, адпаведна, раскопу. Фактычна прадстаўлена некалькімі фрагментамі костак, дысперсна размешчаных ўздоўж сценкі раскопу. Напаўспарахнелыя косткі размешчаны на глыбіні каля 1,3 м на агульнай адлегласці 0,7 м (мал. 6). Чэрап адсутнічаў. Гэта пахаванне дзіцяці ва ўзросце 4 гадоў. Рэшткаў пахавальнага інвентару і труны не зафіксавана.

Пахаванне 24 размешчана ў межах паўночна-ўсходняга вугла кв. 3 на ўсход ад пахавання 22. Большая яго частка, верагодна, размешчана па-за межамі раскопу, паколькі ў ім зафіксаваны напаўспарахнелыя косткі ног на плошчы памерамі $0,2 \times 0,2$ м. Гледзячы па накірунку размяшчэння ног, шкілет арыентаваны галавой на паўночны заход. Напаўспарахнелыя косткі размешчаны на глыбіні каля 1,3 м (мал. 6). Рэшткаў пахавальнага інвентару і труны не зафіксавана.

Пахаванне 25 размешчана ў межах паўночнай часткі кв. 1. Пахаванне не пашкоджана. Шкілет размешчаны ўшчыльную да паўночнай сценкі раскопу, у які трапілі косткі шкілета, за выключэннем чэрапа. Чэрап быў выкапаны з пласта ў сценцы раскопу. Шкілет добрай захаванасці і размешчаны на глыбіні каля 1,3 м (мал. 6). Арыентацыя касцяка – галавой на паўночны заход. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Косці ступняў спарахнелі. Даўжыня касцяка 1,55 м. Руکі сагнуты ў локцах і пакладзены на косткі таза. У раёне ключыцы, пасярэдзіне пазваночніка і на костках таза былі знайдзены адпаведна: два шкляных белых гузікі і адзін гузік чорнага колеру. Рэшткаў труны не зафіксавана.

Пахаванне 26 размешчана ў межах усходняй часткі кв. 7. Пахаванне выходзіць за межы раскопу. Шкілет размешчаны ўшчыльную да ўсходняй сценкі раскопу, пасярэдзіне кв. 7. У раскоп трапілі косткі чэрапа, плечавыя косткі і верхняя частка пазваночніка з рэбрамі. Шкілет размешчаны на глыбіні каля 1,4 м (мал. 6). Арыентацыя касцяка – галавой на заход. Цела пакладзена на спіну. Гэта пахаванне жанчыны ва ўзросце 40–50 гадоў. Рэшткаў труны і пахавальнага інвентару не зафіксавана.

Пахаванне 27 размешчана на мяжы кв. 1 і 2 на адлегласці 1 м ад паўночнай сценкі раскопу па лініі мяжы квадратаў. Пахаванне не пашкоджана і размешчана на глыбіні каля 1,3 м (мал. 6). Касцяк размешчаны на паўднёвы ўсход ад касцяка 20. Арыентацыя касцяка 27 – галавой на заход. Цела пакладзена на спіну ў выцягнутым стане. Руکі сагнуты ў локцах і пакладзены: левая – на костках таза, права – на жывице. Левая нога паўсагнута ў калене і прыхілена да правай. Даўжыня касцяка 1,4 м. Верагодна гэта пахаванне жанчыны ва ўзросце 40–50 гадоў. Захаванасць касцяка добрая, спарахнелі толькі косткі ступняў. Пад ніжнім сківіцай зафіксавана бронзавая засцежка ад адзення. Захаваліся рэшткі драўлянай труны ў выглядзе паласы таўшчынёй 1–2 см з паўночнага і заходняга бакоў, фрагментарна – з паўднёвага боку. Ад труны засталася карычневая парахня ў выглядзе прамавугольніка памерамі $1,40 \times 0,38$ м. У раёне ўсходняй сценкі труны захаваліся трох жалезных цвікі, адзін цвік зафіксаваны каля чэрапа. Яма на месцы пахавання прасочана па напаўспарахнелым рэшткам труны, яна мае

Мал. 7. Дэталі адзення памерлых (1–5)

глыбіню каля 0,2 м, плоскае роўнае дно, вертыкальна на паставленыя сценкі.

Пахаванне 28 (чэрап) размешчана практычна пасярэдзіне кв. 2, каля пахавання 27 і на адлегласці 1,3 м ад паўночнай сценкі раскопу. Пахаванне размешчана на глыбіні каля 1,2 м (мал. 6). Знаходкі каля чэрапа адсутнічалі.

У кв. 2 быў зафіксаваны фрагмент чэрапа, які належыць да дзіцяці ва ўзросце 6 гадоў. Чэрап зафіксаваны паміж пахаваннем 27, побач з чэрапам 28. Фрагментарнае пахаванне было засведчана ў межах кв. 1 паміж пахаваннямі 25 і 27. Косткі былі размешчаны дысперсна і належалі даросламу і дзіцяці. Каля сценкі раскопу ў кв. 12 былі зафіксаваны фрагментаваныя косткі дзіцяці ва ўзросце 1,5–2 гады, перакрытыя пахаваннем 18. У кв. 12 (пл. 3, глыбіня 0,6 м) зафіксаваны дзве верхнія дзіцячыя сківіцы, узрост памерлых 2 і 3 гады.

Такім чынам, нешматлікі пахавальны інвентар сведчыць аб прыналежнасці памерлых да каталіцкай канфесіі. З пахавальнага інвентару 16 найбольш захаваных і з большага некранутых пахаванняў (2, 3, 5, 6, 7, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 22, 25, 27) зафіксаваны: два алавянных нацельных крыжа (мал. 4: 1), з якіх адзін вельмі пашкоджаны карозіяй, нацельная ікона-медальён (мал. 4: 2), чатыры шкляныя гузікі, трох бронзавыя засцежкі (мал. 7: 1, 2). Гузікі з белага шкла маюць дыяметр 1,6 см, з унутранага боку ў шклу запаяна медная дужка, якая практычна цалкам разбурана карозіяй (мал. 7: 3, 4). Чорны гузік мае дыяметр 1,1 см, з унутранага боку зроблена жалезнае дзяржанне-пяцелька (мал. 7: 5). Бронзавыя засцежкі, тыповыя для адзення XVII стст. (мал. 7: 1, 2), аналагічныя засцежкі знайдзены ў вялікай колькасці падчас даследавання сядзібы ювеліра на Вялікім пасадзе ў Полацку [3, с. 13–14].

Гэтыя рэчы былі знайдзены на целах пяці памерлых (пахаванні 10, 17, 22, 25, 27). Рэшткі драўляных трун захаваліся толькі на двух пахаваннях

(11, 27), затое жалезныя цвікі былі знайдзены каля большасці шкілетаў у колькасці ад 1 да 4 штук, што сведчыць аб наяўнасці трун. Большаясць пахаванняў (2, 3, 36, 4, 5, 7, 11, 13, 14, 16, 18, 20, 26, 27) арыентаваны галавой на захад, меншая частка – на паўночны захад (6, 12, 15, 21, 22, 25). Некаторыя пахаванні зроблены на месцы старых: целы памерлых перакрываюць адно другое (адпаведна пахаванні 2, 3, 15–21). Асобныя пахаванні размешчаны упрадкавана адзін каля аднаго: адзін рад пахаванняў 14, 15, 16 перакрывае пахаванні 17, 21. Зафіксавана і парнае пахаванне 20, 27. Выразна прасочваецца тэндэнцыя ў размяшчэнні целаў памерлых: жанчын хавалі са складзенымі на грудзях каля самага падбародка рукамі, кісцямі ўніз (пахаванні 17, 20), адной левай рукой на грудзях, другой – на жывице (пахаванне 7), дзвюма рукамі на жывице (пахаванне 27). Мужчын хавалі са складзенымі на жывице рука (пахаванні 14, 15, 16, 20), складзенымі на грудзях рукамі (пахаванні 2, 11), ці рукамі, выцягнутымі ўздоўж цела (пахаванне 18).

Пахавальны інвентар прадстаўлены вельмі бедна, у пераважнай большасці выпадкаў – алавяными крыжыкамі на грудзях памерлага. Большаясць крыжыкаў не захавалася па прычыне карозіі. Праадзенне памерлых даных практычна няма. На целах трох памерлых жанчын і мужчын знайдзены бронзавыя засцежкі і шкляныя гузікі ў верхній частцы шкілета. Верагодна, целы некаторых памерлых апраналася ў лёгкую тканевую кашулю на зашпільках і гузіках, большасць памерлых – у кашулю без зашпілек. Пахавальнага абутку не выяўлена.

Шкілетны матэрыял, выяўлены ў ходзе археалагічных раскопак, прадстаўлены рэшткамі 35 чалавек, сярод якіх 11 дзяцей і 24 дарослых (з якіх 11 мужчын, 5 жанчын; пол пяці пахаваных не вызначаны з-за фрагментарнасці шкілетаў). Пол і узрост пахаваных вызначаецца з выкарыстаннем традыцыйных метадаў [1, 9] і прадстаўлены ў табл. 1.

Табліца 1. Палаўэрставы склад пахаваных

№ п/п	Пахаванне	Квадрат	Пласт	Пол	Узрост	Заўвага
1	1(1)	10,11	4	?	?	Перапахаванне
2	1(2)	10, 11	4	?	?	Перапахаванне
3	2	5, 6, 11, 12	4, 5	М	40–50	–
4	3	5, 6, 11, 12	5, 6	М	30–50	–
5	5	9, 10	5	?	?	–
6	6	3	5, 6	Дзіця	2,5–3,0	–
7	7	7, 8	5, 6	Ж	30–40	–
8	9	8	5	Дзіця	1,5–2,0	–
9	10(8)	4, 5	6, 7	?	Дарослы	Фрагментарнае
10	12	7	5, 6	М	50–60	–
11	13	10, 11	6	М	30–40 (40–50)	–
12	14	9, 10	6	М	30–50	–
13	15	9	7	М?	15–17	Фрагментарнае (падлетак)
14	16	9	6	М	40–60	–
15	17	9	7	Ж	60–70	–
16	18	11,12	7	М	30–40	–
17	19(1)	1	7	Дзіця	2–3	–
18	19(2)	1, 2	7	Дзіця	2–3	–
19	20	1, 2	7	Ж	40–50	–
20	21	9	6	?	Дарослы	Фрагментарнае
21	22	3	7	М	20–30	–
22	23	3	7	Дзіця	4	–
23	25	1	7	Ж?	А–М	–
24	26	7	7	Ж	40–50	–
25	27			Ж?	40–50	–
26	28	1	7	–	–	Фрагментарнае
27	29	2	7	Дзіця	6	Фрагменты чэрапа
28	29?	1	7	–	–	Фрагментарнае (рэшткі дарослага і дзіцяці)
29	Невядомае	–	–	М	20–40	–
30	Сценка раскопу	12	7	Дзіця	1,5–2,0	–
31	Сценка раскопу 1	–	–	М	30–40	Толькі чэрап
32	Сценка раскопу 2	–	–	М	20–30	Толькі чэрап
33	3б	2	5, 6	Дзіця	1,5	Дзве верхнія сківіцы
34					3	
35					2	

У цэлым шкілетны матэрыял характарызуецца добрай захаванасцю. Дзіцячыя пахаванні складаюць 45,8% ад усёй колькасці памерлых, што адлюстроўвае нармальны для таго часу ўзровень дзіцячай смяротнасці. Падобная высокая рэпрэзентатыўнасць дзіцячых пахаванняў з'яўляецца хутчэй выключэннем з правіла, паколькі ў большасці выпадкаў даводзіцца мець справу з недаўлікам рэштак дзяцей (па прычыне нізкай мінеральнай насычанасці дзіцячыя косткі разбураюцца значна хутчэй у паруцінні з косткамі дарослых). Фрагментарнасць асобных шкілетаў тлумачыцца працяглым выкарыстаннем могілак, у выніку чаго многія магілы былі парушаныя больш познімі пахаваннямі.

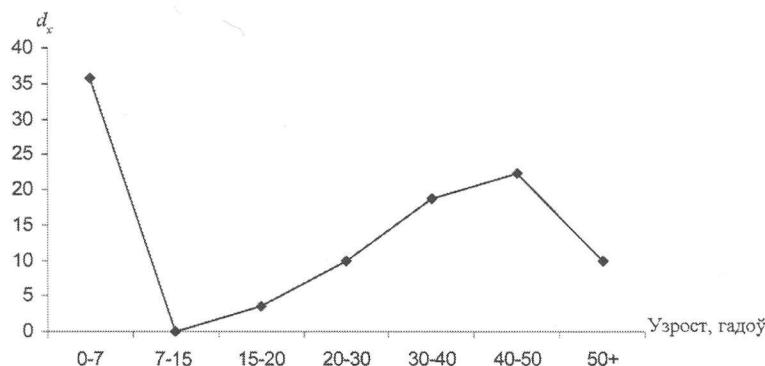
На падставе атрыманых характарыстык узроставага размерковання смяротнасці была складзена

табліца дажыцца (табл. 2). Сярэдняя чаканая працягласць жыцця з улікам дзіцячай смяротнасці (E_x) склада 25,5 года. Падобная нізкая сярэдняя працягласць жыцця з'яўлялася тыповай для таго часу і была абумоўлена перш за ўсё высокай дзіцячай смяротнасцю.

На мал. 8 прадстаўлена працэнтнае размеркованне смяротнасці ў розных узроставых інтэрвалах (так званая крывая смяротнасці). Пік смяротнасці прыходзіцца на ранні дзіцячы ўзрост, у падлеткаў смяротнасць зніжаецца да мінімуму, у далейшым смяротнасць заканамерна павялічваецца з узростам. Падобнае размеркованне смяротнасці з'яўляецца нармальным для груп з так званным традыцыйным тыпам узнаўлення насељніцтва (высокая смяротнасць, асабліва ў дзіцячым ўзросце, у спалучэні

Табліца 2. Табліца дажынцыя

Узрост, гадоў	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	E_x
0–7	10	35,7	100,0	0,357	492,9	2551,8	25,5
7–15	0	0,0	64,3	0,000	514,3	2058,9	32,0
15–20	1	3,6	64,3	0,056	312,5	1544,6	24,0
20–30	2,75	9,8	60,7	0,162	558,0	1232,1	20,3
30–40	5,25	18,8	50,9	0,368	415,2	674,1	13,2
40–50	6,25	22,3	32,1	0,694	209,8	258,9	8,1
50+	2,75	9,8	9,8	1,000	49,1	49,1	5,0
<i>Разам:</i>	28	100,0	—	—	—	—	—

Мал. 8. Крыва смяротнасці

з практична неабмежаванай нараджальнасцю). Для насельніцтва, што пакінула могілкі на полацкім гарадзішчы, быў уласцівы ніzkі працэнт дажываючых да фінальной ўзроставай кагорты. Іншымі словамі, да старэчага узросту ў той час дажывалі нямногія палачане.

На падставе вымірэння даўгіх костак намі была здзеіснена рэканструкцыя прыжыщёвай даўжыні цела пахаваных (паводле метаду Троттэр і Глэзер, 1952). Сярэдні рост мужчын склаў 167,25 см, жанчын – 154,30 см. Для параўнання: сярэдні рост мужчын Вроцлава (Польшча) ў XVI–XVIII стст. складаў 166,6 см, жанчын – 157,8 см [10].

У ходзе антропалагічнай экспертызы былі зарэгістраваны некаторыя паталогіі:

Пахаванне 5 (жанчына 20–30 гадоў). Остэаперыясты дайгіх костак, паталогія грушападобнай адтуліны (сіфіліс?); на целе грудзіны – скразная адтуліна невядомага паходжання; остэахандроз пазванкоў.

Пахаванне 7 (жанчына 30–40 гадоў). Хранічныя остэаперыясты (ключыца, плечавая, локцевая,

прамянёвая, сцегнавая, вялікая і малая галёначныя косці).

Пахаванне 13 (мужчына 30–50 гадоў). Траўма правага локцевага сустава.

Пахаванне 14 (мужчына 30–50 гадоў). Скразная адтуліна ў лобнай косці; траўма правай лапаткі са слядамі зажыўлення; пераломы рэбраў са слядамі зажыўлення; касцявое зрастанне пазванкоў (у выніку пералому ?); на целе грудзіны – скразная адтуліна, падобная на аналагічную у пахаванні 5.

Траўмы, выяўленыя ў мужчын, могуць адлюстроўваць удзел мужчынскай часткі насельніцтва ў ваенных дзеяннях.

Такім чынам, у XVII–XVIII стст. тэрыторыя гарадзішча пераўтварылася ў могілкі, на якіх хавалі вернікаў каталіцкай канфесіі. Размяшчэнне могілак у цэнтры горада, а таксама канфесійная прыналежнасць веруючых да рымска-каталіцкай царквы, дазваляюць зрабіць заключэнне, што на могілках пахаваны прадстаўнікі полацкай шляхты.

Літаратура

- Алексеев, В. П. Краниометрия. Методика антропологических исследований / В. П. Алексеев, Г. Ф. Дебец. – М.: Наука, 1964. – 127 с.
- Дейнис, И. П. Полоцкая старина (исторические места и памятники древности г. Полоцка). Полоцк, 1978 (рукопись) / И. П. Дейнис // Фонды НПГКМЗ, кн-2, № 1422/8.
- Дук, Д. У. Выратавальныя археалагічныя раскопкі на тэрыторыі Вялікага пасада Полацка ў 2005 годзе / Д. У. Дук // Вестн. Полоцкага гос. ун-та. Сер. А. Гуманіт. науки. – 2007. – № 1. – С. 2–15.
- Дук, Д. Станаўленне Полацка ў IX–XIII стст. / Д. Дук // Беларус. гіст. часопіс. – 2007. – № 11. С. 25–31.

5. Дучыц, Л. У. Археалагічнае вывучэнне гарадскіх і вясковых могільнікаў / Л. У. Дучыц, А. В. Іоў, В. М. Ляўко // Археалогія Беларусі: у 4 т. / В. М. Ляўко [і інш.]. – Мінск: Беларус. наука, 2001. – Т. 4: Помнікі XIV–XVIII стст. – С. 132–138.
6. Ляўданскі, А. М. Археолёгічныя досьледы ў Полацкай акружэ // Зап. аддз. гуманіт. науку БАН. – Мінск, 1930. – Кн. 2: Працы археолёгічнай камісіі. Т. 2.– С. 157–198.
7. Ляўко, В. М. Гарадок / В. М. Ляўко // Археалогія і нумізматыка Беларусі: энцыкл. – Мінск. – С. 161.
8. Тарасов, С. В. Отчет о раскопках в Полоцке и Полоцкой округе в 1987 году / С. В. Тарасов // Архіў Ін-та гісторыі, Нац. акад. науку Беларусі. – Воп. 1. – Спр. 1014.
9. Piontek, J. Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny / J. Piontek. – Poznań: UAM, 1996. – 217 s.
10. Piontek, J. Climatic changes and biological structure of the human populations from Poland in the Middle Ages / J. Piontek // Biological perspectives on ecology of the prehistoric population from Central Poland. – Warszawa: Wydawnictwo SGGW-AR, 1990. – 88 p.

Резюме

Д. В. Дук, О. А. Емельянчик

Кладбище полоцкого городища (по результатам археологических раскопок в 2007 г.)

В 2007 г. на древнем полоцком городище были проведены археологические раскопки, в ходе которых были исследованы погребения, датированные на основании погребального инвентаря XVII–XVIII вв. Скелетный материал представлен останками не менее 36 человек, из которых 13 детей и 23 взрослых. Сделан вывод о том, что в XVII–XVIII вв. территория городища превратилась в кладбище, на котором хоронили верующих католической конфессии. Погребений более раннего времени в пределах раскопа не выявлено. Размещение кладбища в центре города, а также конфессиональная принадлежность верующих к римско-католической церкви указывает на то, что на кладбище похоронена полоцкая шляхта.

Summary

D. Duk, O. Emeljanchik

Cemetery of the Polotsk site of ancient settlement (by results of archeological excavations in 2007)

In 2007 on the Polotsk site of ancient settlement archeological excavations have been spent, in which course burials dated to the 17th through the 18th centuries have been investigated. The skeletal material is presented by remains not less than 36 persons, from which 13 children and 23 adults. The conclusion that in 17th–18th centuries the territory of a site of ancient settlement has turned to a cemetery on which buried believers of Catholic faith is drawn. Tombs of earlier time on the place of excavation have not been revealed. Cemetery placing in city centre, an accessory of believers to Catholic church specifies that on a cemetery representatives of the Polotsk nobility have been buried.

Пас tuyніў 24.02.2011